

VITA

Tamás Pál

A MÉGÉLT VÁLSÁG, AVAGY VILÁGKÉPEK A SZOCIOLÓGIÁBAN

Hozzászólás a vitához

1. Intézmények

Némédi Dénes írása kiváló szöveg, és időben is jelent meg. Aktuális nemzetközi trendeket közvetít. A szakma oktatói részének életérzését mutatja be (s a tradicionális magon belül ma talán ez a csoport teszi ki a többséget), s a magyar irodalomban is meghonosít olyan kérdéseket, megközelítéseket, amelyek ma a szociológiaelméletet a világban foglalkoztatják. A szakma az írásra élénken reagált. Tulajdonképpen Némédi Dénes írása évek óta az egyetlen olyan szociológiai szakfolyóiratban megjelent dolgozat, amelynek a néhány fős szűkebb szakszociológusként érintett körön kívül is visszhangja támadt. A 2000. évi MSZT közgyűlésen jó hangulatú panelbeszélgetés foglalkozott az írással és a cikket a Társaság 2001-ben az év legfigyelemreméltóbb tanulmányaként ki is tüntette. A Szemlében eddig hozzászólók lényegében ugyanannak a körnek, sőt tanszékeknek tagjai, ahova Némédi is tartozik. Számos állítását érdekes szempontokból gondolják tovább, de ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanazt a tudományos világképet vallják – természetesen bizonyos eltérésekkel – magukénak, amit ő használ. Tőlük eltérően én ezt az oktatói világot kívülről nézem (kurzusaim posztgraduálisak és nem szociológiai tanszékekhez kapcsolódnak), a szociológiaelméletét sem művelem. De tudományszociológiai projektek résztvevőjeként valamelyest képem van más társadalomtudományi területek mozgásairól, itthon és a környező Közép- és Kelet-Európában. Hozzászólásomban ebből a pozícióból jelzek néhány vitapontot. Természetesen ezek nincsenek szigorú rendbe szedve. Az ügy megérné erről az oldalról is a tanulmányyszerű kifejtést, de erre itt most nem vállalkozom.

Nincs vita abban, hogy:

a) A szociológia a 19. században, egy olyan időpontban születik meg, amikor a szocium „nemzeti társadalmakba” rendeződik, s amikor a tudományon belüli alapvető identitások „diszciplínákba” állnak össze. A diszciplínák, vagy tudományágak a különböző megismerési területek fejlődésében változó szerepet töltenek be, a kutatások egy adott időpontjában keletkeznek, majd, mint ahogyan ezt részletesebben is bemutatom, részlegesen, vagy akár egészükben is eltűn(het)nek a színről. Az egyes diszciplínák élettartama ugyanakkor nem állandó. Egyes területeken ezek később jelentkeznek és hamarabb tűnnek el. Másokon akár megismerési, akár az azon a területen működő tudományos intézmények sajátosságaiból következően hosszabb élettartamúak. Következésképpen, miután a diszciplínák kíváncsatos meglétét, vagy sajnálatos hiányát

egymáshoz nem mérhetjük (élettartamuk nagymértékben csak arra a területre jellemző intézményesedési és tudástermelési tényezők kombinációjától függ), nem eldönthető, hogy a szociológiában a diszciplináris keretekhez kötött tudástermelési mechanizmusok korán, vagy későn indultak bomlásnak, illetve alakultak át. Mihez mérjük, melyik diszciplinát használjuk majd zsinórmértékként? Tudományelméleti válasz itt nincs, ezért teoretikus vitákat erről valószínűleg nem lenne nagyon célszerű folytatni. Gyakorlati válaszok adott helyzetekben és időpontokban persze lehetnek. Adott akadémiai források (kutatási pénz, személyzet, órateher, hallgatószám) elosztásánál adott számú aktor vetélkedik, és itt a diszciplináris keretek, akár Patyomkin homlokzatként is működtetve, bizonyára hasznosak lehetnek. Ha azonban, mint még később részletesebben is bemutatom, a diszciplína felbomlott, itt nem a helyreállítás, hanem a mimikri helyes formáinak keresése, vagy a diszciplína szimulálásának mikéntje válik a releváns tevékenységgé.

b) A szociológia, mint tudjuk, lényegében az egyetemen kívül jelenik először meg és helyét masszívan és elkülönülten az oktatásban csak jóval később, a weimari idők német egyetemén és később Észak-Amerikában foglalja el. A hatvanas-hetvenes évek Magyarországon – nyilvánvalóan más okokból, és egészen más tudáspolitikai helyzetben, de valami hasonlónak lehetünk tanúi – az egyetemi intézményhálózat a kutatóintézetek után jön csak létre (egyébként hasonló sorrendiséget látunk szinte mindenütt Közép- és Kelet-Európában). A hatvanas évektől kezdődően a világban a szociológia a tömegegyetemeken könnyen és olcsón oktatható tárgyként az egyetemi vezetések szemében gyorsan felértékelődik, és a szakhallgatók mellett – használható társadalomrajzot kínálva – egyre több területen háttérismeretként, melléktárgyként is komoly szerephez jut. A nagy egyetemi oktató tanszékek felépülése azonban sehol sem járt máshol az ipari országokban az egyetemen kívüli szociológiai kutatás-tanácsadás intézményi hálózatainak leépülésével. A szakma ott kiegyenlítetten oktató és kutató, akadémiai és gyakorlati problémamegoldáshoz kötött közösség. A rendszerváltás tíz éve ehhez képest a magyar szakma belső szerkezetét átrendezte. A korábbi szakintézeti hálózat (demográfiától munkatudományig, oktatástól ökológiáig) egyes intézményeit felszámolták, másokat szervizszerepekbe kényszerítettek, egy harmadik csoportnak pedig létszámai csökkentek. Mindeközben, ha nem is olyan mértékben, mint ahogy a hallgatószámok emelkedtek, de az oktatói munkahelyek száma is nőtt. E két egyidejű folyamat (az intézetek leépítése és az oktatás felfutása) végül is a magyar szociológiát tipikusan oktatói szakmává tette. Ezen oktatók jelentős része ráadásul nemcsak két intézményben, hanem két városban is tanít. Az ebből következő terheket a tömegoktatás szokatlan és sem konkrét szervezettel, sem az oktatási rendszer szintjén nem végiggondolt megoldásait sokan végül is szakmai és intellektuális világvégeként élik meg. Ezek azonban természetesen egyetempolitikai és nem a szociológia állapotából következő problémák. Egyébként a vita központi magjává váló „*Mivan a diszciplinával?*” kérdés is – ha nem is teljesen, de nagyrészt – egyetemi probléma. Az intézetek számára ez sokkal kevésbé lényeges ügy. A tudástermelés ezekben nyilvánvalóan nem-diszciplináris keretekben folyik, a „fakultások vitája” az egyetemeken azonban diszciplinák vetélkedését jelenti.

c) A „megkésétt” diszciplinának, amikor végre beágyazódott az egyetemi környezetbe, nemcsak intellektuálisan kellett tisztáznia viszonyát azokkal a szakmákkal (filozófia, történelem, statisztika, stb.), amelyek közé „befurakodott”, hanem az új szakma

képzési profilját, a kibocsátott hallgatók speciális munkaerőpiaci lehetőségeit illetően is fel kellett térképezni a kialakult helyzetet. E folyamatot alaposan vizsgálva érdekes lehet az intellektuális és a szervezeti határvonalak húzásának párhuzama, illetve az ebben mégis előbukkanó különbségek. A filozófiai „határvidék” problémája elsősorban az egykori államszocializmusban volt érdekes, ahol az első szociológus nemzedék jó része eredetileg filozófus kiképzést kapott. A történészekkel a leírásokból kibontható általános modellek és a nemzetközi összehasonlítás lehetőségei gerjesztettek vitát. A statisztika – emlékszem a nyolcvanas évekbeli hazai szociológiatörténeti interjúimra az alapító nemzedékkel – elsősorban egy ideig szinte erkölcsi kérdésként jelentkezett. Az adatok értelmezésénél, vagy az adatok konfrontációjánál különböző elméletekkel akkor egyfajta szuperortodox felfogás tűnt erkölcsileg egyedül elvállalhatónak (s minden mást spekulációként, publicisztikaként utasított el). Ezeket a vitákat persze a szakma nagyjából a hetvenes évek végén – bizonyos pozícióinak kiépítése után – befejezte. Most, amikor azonban nem az elhatárolódás, hanem a kooperáció lehetőségeit keressük, kérdés, mennyire vagyunk képesek a hatvanas-hetvenes évek sztereotípiáinak meghaladására a szomszéd területekkel kapcsolatos álláspontjaink megfogalmazásánál? Ráadásul az adott időszakban e szomszéd diszciplinák is metodológiájukban átalakultak, újrendeződtek. Ismerjük-e ezeket a fejlődésükből következő újabb lehetőségeket, vagy még mindig a negyedszázaddal ezelőtti formák, alakzatok fedik le az azokon a területeken végbement változásokat?

d) A szociológia a hagyományos bölcsészettudományoktól elhatárolódva, szükség-szerűen a saját, a bölcsészektől elkülönülő munkaerőpiaci vízióinak nagy jelentőséget tulajdonított. Az államszocialista időkben persze, a bölcsészképzés és a tanárképzés nagymértékű azonosításával, a hagyományos filosz kurzusok mellett a bölcsész tanszékek is valamilyen pragmatikus irányba mozdultak. A 89–90-es fordulat után azonban a bölcsész tanszékek jó része már nem ígér világos szakmaprofilt, vagy jól körüljárható elhelyezkedési lehetőségeket. E környezetben jelentkezik a szociológiai tanszékek dilemmája. Kövessék-e a többi tanszéket, ismerjék be, hogy a képzés jellegeből, illetve a nagy létszámú évfolyamokból következően a korábbi szakmaprofil már nem tartható? A válaszok végül is igenlők, ha itt egyelőre a kapcsolat a képzés és az elhelyezkedés között talán valamivel még mindig szorosabb, mint a nem-tanári bölcsészszakoknál. Kérdés azonban, hogy ez az (egyébként egyre csökkenő) különbség mennyire elégséges a szociológiai képzési egységek legitimációs eszközeként, az egyetemi szervekkel folytatott alkuikban az erőforrások megszerzéséhez?

e) Ebben a helyzetben, a szakmai közösségek a szélesebben vett társadalom- és bölcsészettudományokon belül valamilyen *differentia specifica* felmutatásában voltak érdekeltek. Alapstratégiájuk az elosztási játékokban a másság felmutatása, az egymáshoz képest felmutatott elkülönülés lett. Így épültek ki az egyes „szakmai kánonok”. Ezek természetesen nem paradigmák voltak, hanem olyan oktatási csomagok, amelyek a különbségek felmutatásával az egyetemi adminisztrációnak bemutatták, miért kell az adott területen különböző szakokat és tanszékeket fenntartania. Tehát elsődleges funkciójuk az oktatói munkahelyek megteremtése és védelme volt. A „kánonok” a szociológiában is eredetileg ezt a sémát követték. Lehet, hogy igazságtanul leegyszerűsítve, de a szociológiai alapkánon a világban igen sok helyen ugyanezt a tantárgycsomag-háromszöget jeleníti meg: a szociológiaelmélet története – módszer-tan (különösen statisztika) – társadalmi struktúra-kutatás. Az utóbbi hivatott bizonyos

értelemben a szociológia sajátos, más diszciplína által nem elemzett tárgyát felmutatni. A hetvenes-nyolcvanas évek magyar szociológiája a struktúrákérdést különösen fontosként kezelte. Emlékszem egy dubrovniki nyári egyetemről Andorka Rudolf előadására a magyar szociológia fejlődéséről. Andorka az adott korszakban a bemutatott szövegben a magyar szociológiát lényegében a kor struktúrákutatásával azonosította, és az Andorka–Ferge–Kolosi struktúrávitát mutatta be „magyar szociológiaként”. A „kánonnak” ebben az időben máshol része lehetett a térségben a gazdaságszociológia (Oroszországban Zaslavszkájához kötődően), vagy a politikai szociológia Lengyelországban, illetve a falukutatók Romániában. Azonban minden esetben látható, hogy nincs paradigmáról szó, hanem az adott erőterben a társadalompolitikai megrendelő, vagy az egyetemszervező, illetve a szakmán belüli meghatározó személyiségek személyes érdeklődéséből következő témák köré rendeződött a bonyolult politikai környezetben kialakuló kutatás. 1989-90 után az általános oktatási kánont és az ahhoz kapcsolódó „nemzeti kutatási profilt” már nyíltan fel lehetett mutatni, de a szakma nem-paradigmákhoz kötött, elméletektől nagyjából független szerkezete lényegében nem változott. A kánon tulajdonképpen kagylóhéj volt és maradt, amelyet különböző szakmai csoportok gyakran eltérő erőterekben önvédelemre használnak.

f) A kagylóhéjak jelentettek ugyan valamennyi identitást, de ez az adott tér társbírlóinak azonosságtudata volt. Közös érdekük volt természetesen a kagylóhéjon belüli együttélési szabályok kialakítása és betartatása, de ezt azért mégsem hívnam paradigmának. A hetvenes-nyolcvanas években a szociológiát korábban érzékelő ideológiai előítéletek sok vonatkozásban csak lassan épültek le. Ezért a közös védekezés teremtett valamilyen azonosságtudatot, közösségérzést a „rebellisnek” kikiáltott szakmai közösségen belül (amelynek nagy többsége természetesen csak a társadalomkritika akkor veszélytelenebb változatait művelte). 1989 után azonban az utolsó „kénkönyvek” is eltűntek a szakmából. Megszűnt a politikai céltáblaérzés. Ugyanakkor az eredeti kagylóhéj, mint oktatási csomag, a hallgatók számára azonban mégis egységet jelentett, sőt – hosszú évtizedekig – számukra valamilyen öntőformának is tűnt. Lényegében mára a kánon formálta a szakmát. A szakmai generációváltásokkal, amikor a kánon eredete, kezdeti logikája a maga történetiségében már eltűnt – mert identitások tapadtak hozzá, s mert akkor már a tanításban is abszolútumként forgalmazták –, végül is nehezen változtathatóvá, modernizálhatóvá vált. De hát, ebben sem különbözik más kánonoktól.

g) Mindebből következően, még a kánon oktatási csomagként, egyfajta professzionális identitásképzőként lényegében valamilyen formában máig megmaradt, az élő társadalmi problémákra, folyamatokra irányuló kutatás már nem tudott vele mit kezdeni, mert az az első pillanattól szükségszerűen „interdiszciplináris” vált, vagyis csak különböző módszertanok együttes használatával megmunkálhatóvá. E kettőséget tükrözi az amerikai kutatóegyetemen kiépülő rendszer, amelyben a szociológiai tanszék keretei az oktatás szervezeti egységeként funkcionálnak, és az ott alkalmazottak kutatásait az egyetemen belüli, a tanszékektől elkülönülten szervezett, lényegében problémaközpontú, több szakmából érkező szakkutatókat összefogó egységekben végzik. Az érintettek oktatóként „szociológusok”, kutatóként azonban „családkutatók”, „környezetkutatók”, stb. Az elkülönülés, lényegében feszültség nélkül, engedélyezi a szakmai közönségen belüli kettős identitást. Ennek elismerése jelentős mértékben feloldhatná azokat a kielégítetlenségeket, vagy zavaros öndefiníciókat,

amelyekről a vitában előttem is szóltak. Ugyanakkor számos esetben a kettősség – ugyan intellektuálisan nem elismerve – a mi körülményeink között is létezik. Hiszen, a kettős és többszörös alkalmazás hazai gyakorlatában nem ritka esetben az egyik betöltött munkakör oktatási és a kánonhoz kötött, míg a jövedelem másik szegmenseit a kollega igazi problémaorientált csoport tagjaként szerzi meg, egész máshol.

h) Ahogy már említettem, a beinduló tömegoktatás (Nyugat-Európában már a hatvanas években, nálunk csak az utolsó öt-hat évben) felrobbantja a „kánonhoz” korábban hozzárendelt munkaerőpiaci szerepeket. És ez azután szükségszerűen aláássa az oktató tanszékek szakmai identitását is. Az eddigi vitacikkekben vizsgált „paradigmaváltás” így felfogásom szerint nem oka, hanem következménye a társadalomtudományi oktatásban ily módon kialakult helyzetnek. A korábbi szociológus-profil két vonatkozásban is elolvad, felpuhul. Szűkebb értelemben a korábbinál hétszer–tízszer nagyobb főszakos hallgatólétszámok elé valamilyen új szakmai szerepvíziót kell vetíteni, és ennek minőségéről és formáiról egyelőre a vélemények megoszlanak. Tágabb értelemben itt nem az lett a kérdés, milyen a viszony a hagyományos, nagy társadalomtudományok (közgazdaságtan, filozófia, történetírás) és a szociológia között. Hanem az, hogy külön szakmánként, vagy szakként megjelent egy sor olyan professzió, amelynek potenciális gyakorló szerepkészlete teljesen, vagy egészében átfedi a szociológiáét (kulturális antropológus, humán management szakértő, alkalmazott filozófus, kriminológus, közpolitika szakos, és természetesen a kommunikációs szakmák egy sora, sőt részben a politológia is). Ezek és a szociológusok a munkaerőpiacon lényegében ugyanazokért, vagy legalábbis rendkívül hasonló *job*-okért versenyeznek. Ennek valamilyen formában vissza kellene hatni magára a képzés szakmai identitásépítő elemeire is. Azonban ilyesmi még csak nyomokban látszik. A szociológiaoktatás piacai között azonban mindezzel párhuzamosan nagymértékben kiterjed és felértékelődik a szociológusok részvétele általános társadalmi ismeretek közvetítésében, vagyis a nem főszakosok képzése. E második képzési ág, az óraszám szerepe, súlya az óraszámokban, és a szociológiai oktatói munkahelyek biztosításában egyre fontosabbá válik, és amennyiben a szakma az ott felmerülő pedagógiai problémákat komolyan veszi, szükségszerűen a kánon háttérbe szorulásához, vagy legalábbis egy attól független oktatási csomag kialakulásához fog vezetni. A szélesebb értelemben vett kánon bomlását úgy hiszem, hogy nagyobbreszt a bemutatott mozgási irányok, s nem azok az egyébként természetesen szintén meglévő elméleti problémák határozzák meg, amelyekről a vitában eddig nagyobbreszt szó esett.

2. Megismerési stratégiák

A diszciplínák szerepének háttérbe szorulását – nemcsak a szociológiában, hanem általában a modern tudományban – aligha érthetjük meg a tudástermelés új formáiról szóló vita néhány elemének áttekintése nélkül. A tudomány meghatározó szervezeti kereteiről folyó vita legújabb hulláma a tudástermelés új formáinak keletkezését jelző koncepciók (mindenekelőtt Gibbons et al. 1994 nyomán) megjelenésével indultak. Egész sor szerző jelezte, hogy a modern ipari államokban a tudástermelés új formája jelentkezik. Ezt Mód II-nek nevezték, szembeállítva az új tudás előállításának hagyományos, tudományágakba szervezett formájával (ez utóbbit Mód I-ként jellemezték).

Az új megközelítés alapszövegei szerint az előttünk születő tudástermelési formáció gyakorlathoz kötött (de nem feltétlenül alkalmazott), alapvető kutatási irányultságában transzdiszciplináris, a tudást különböző irányultságú és diszciplináris felkészültségű kutatókból összeálló, nagyobbrészt ideiglenes csapatok állítják elő. Végül a kutatási szervezetek egyre inkább reflexívekké válnak, módszertanuk, értelmezési kereteik és eredményeik társadalmi hatásainak vonatkozásában. Vannak, akik ezt a váltást közvetlenül is kapcsolatba hozzák a tudomány és a technológia szerepének általános felértékelődésével a nyugati típusú ipari társadalmakban (Stehr 1994). A megközelítés természetszerűen számos vitát vált ki. Mások (Weingart 1997, 1999) az egész kérdésfeltevést normatívnak tartják és a tudománypolitika aktuális PR-jaként értelmezve tudományelméletileg elutasítják. Szerzők egész sora a koncepciót lényegében elfogadja, de azt néhány ponton módosítva a Műd II. helyett „poszt-normális tudományról” (Elzinga 1995), vagy poszt-akadémikus tudományról (Ziman 1995) beszél. Természetesen az empirikus szociológus egy ilyen vitában (Mayntz–Schimank 1998) mindig rámutat arra, hogy a társadalmi, gazdasági és politikai igények területenként és diszciplinánként eltérő hálózatokon keresztül érkeznek, és ez maga is igen eltérő tudástermelési algoritmusok kialakulásához vezethet és természetesen egyelőre nyitott marad az a kérdés is, hogy a tudománypolitikában ily módon megfogalmazódó prioritások végül is hogyan épülnek át a kutatást belülről irányító célokká, normákká és programokká.

A tudományos tudástermelés paradigmaváltásáról folyó vitában a drámai változásokat hirdető megközelítésekkel szembeni kritika két pontra összpontosít:

a) A változások nem forradalmi jellegűek. A tudománynak korábban is volt komplex problémafeltáró felelőssége és ambíciója. Csak akkor legfeljebb ezeket a jelenségeket másképp nevezték, vagy nem voltak annyira a figyelem középpontjában. Tehát ezek szerint, ha vannak is igazán új momentumok, akkor azok nem magában a tudástermelésben, hanem az arról folyó diskurzusban érhetők csak tetten.

b) A diszciplinák, vagy kutatási területek közvetlen társadalmi érzékenysége drámaian eltér. Míg egyes területeken (például az általunk is említetteken) valóban átrendeződik a finanszírozás és a számonkérés rendje, és más szerkezetekbe áll össze a kommunikáció is, addig alapvető tudományágakban (például a csillagászatban, vagy a nagy energiák fizikájában) ennek az izgalomnak nyoma sincsen. Tehát ott minden valószínűség szerint fennmarad a régi diszciplína szerkezet, de ugyanakkor kiválnak új területek és azok kutatóközössége akár új diszciplinákba is rendeződhet, azonban ez a belső átrendeződésből, s nem valamilyenfajta társadalmi probléma hirtelen akuttá válásából következik. A diszciplína szerkezet sohasem állandó, a területek szétválása és összeolvadása a kutatás dinamikájából szervesen következik. A rekombináció a tudományfejlődés egyik alapformája.

A vitát empirikus kutatásokkal lehetne csak eldönteni. Aligha vitatható azonban, hogy a tudomány belső dinamikája és a külső környezet változó igényei más és más pályán mozognak, és hogy a különböző tudományterületek kutatási hagyományaiból, a felhalmozott tudás és szakértői tapasztalat állagából és a tudományterület társadalmi, illetve tudománypolitikai státuszából következően itt igen eltérő helyzetekkel találkozhatunk. Az önmagában, hogy a klasszikus tudománypolitika hagyományainak megfelelően kijelentjük, a sikeres kutatás jutalma a szakmai reputáció és az új kutatástámogatási aktus (elnyert pályázat), a gyakorlati tudománypolitika szempontjaiból

nem lesz elegendő. Hiszen, a munkaszervezet legváltozatosabb formái és az egyes diszciplínákban kialakult kommunikációs formák nagymértékben meghatározzák, hogy végül a reputáció és az új források milyen kombinációi, milyen körülmények között, kiket jutalmaznak.

A tudománypolitika-kutatás aktuális metodológiai dilemmái közül talán a fentiek-ből következően a legfontosabb annak tisztázása, hogy e megfigyelt jelenségek milyen mélyen alakították máris át a kutatás intézményrendszerét, illetve egyáltalán, hogy milyen mértékben képesek annak lényegi átformálására. Vajon valóban végbement, s ha igen, mely területekre terjedt ki a váltás a hagyományos tudományági és intézményi szerkezetben zajló MÓD I. és az újat jellemző MÓD II. között? A *New Production of Knowledge* iskola képviselőivel: Gibbons-szal, vagy Nowotny-val szemben például Weingart (1999) úgy véli, hogy a változások a tudástermelés stratégiájában vagy nem drámaiak, vagy ha igen, akkor a szerkezetváltás nem a tudástermelés magjában, hanem csupán annak peremén jelentkeznek. A technológiai hatáselemzés, vagy a komplex környezetkutatás különböző változatai ugyan – felfogása szerint – nem periférikus jelenségek abban az értelemben, hogy a tudomány külső kontúrjainak átalakításával (fuzzy-vá tételével) a tudomány egészének alakításához is hozzájárulnak, a tudományos kutatás hagyományos magterületeinek (a fizika, a kémia, vagy a matematika tradicionális diszciplínáinak) működésére azonban mégsem hatottak. De igazán nem is az a kérdés, mely (al)diszciplínák „keveredtek bele” ezekbe a változásokba, s melyek nem, hanem az, hogy a tudomány, mint intézmény működését meghatározó alaprendszerek: a diszciplínák, mint olyanok hálózatát és a tudományon belüli minőség-, jutalom- és előmeneteli rendszereket vajon miért nem érintették a tudástermelés társadalmi környezetében mégiscsak végbement változások? De e kérdés előtt talán azt is vizsgálnunk kellene, vajon a kontrollmechanizmusok tényleg érintetlenek, ahogyan azt Weingart állítja, vagy valami itt is elkezdődött a nyilvánosság különböző formáinak megjelenésével, a közentellektüel szerepének kiépülésével, a média megjelenés felértékelődésével a kutatói elit külső kapcsolati tőkéinek működtetésénél, vagy a kutatási források egyre nagyobb hányadának elosztásának a hagyományos tudományos testületeken kívülre kerülésével?

Az utolsó években egy ideig a tudományszociológiában meghatározónak tűnő konstruktivista megközelítések hangsúlyozták, hogy a tudományos tudás előállításánál a gyakorlati és szituációs logika, és nem a tudomány univerzális normái, vagy intézményi kényszerei a meghatározóak (Knorr-Cetina 1981). A tudományos tudás előállítása a napi kutatási gyakorlatban ily módon analitikusan nem különböztethető meg azoktól a procedúráktól, amelyeken keresztül az adott tudást a tudományon kívül fogják forgalmazni. A kutatás intézményi környezetében bemérhető különbségek ezért elsősorban szélesebb értelemben politikai aktusoknak tűnnek, és ebből következően a hatalmi viszonyok és a hozzáférhető források kapcsolatrendszerében elemezhetőek (Latour 1987). A szakmai elismerés szabályzó értéke ott jelentkezik, hogy a kutatók különböző kognitív preferenciákat és szakmai érdekeket fogalmaznak meg, amelyek a pillanatnyi kutatási gyakorlat szervezeti vonatkozásait és az adott területen érvényesülő intellektuális érdekeket egyaránt le fogják képezni. A kutatás intézményi-szervezeti rendje és a tudástermelés folyamatának eltérő szerkezete az adott kutatási programban olyan eltérő pályákat produkál, amelyek az állandóság és a változás világosan leírható típusaiként lesznek felmutathatók. Ebből következően módunk van

arra, hogy egyfajta aktorközpontú modellel vizsgáljuk a tudástermelés folyamatainak mintázatát. Alkalmasnak tűnik itt a Kölnben kidolgozott aktorközpontú intézménykutatás (AKI) bevezetése is. Ezt a társadalmi rendszerek önszervezését és politikai irányítását összekapcsoló megközelítést az említettek egyébként az innovációra és az alkalmazott kutatás néhány területére alkalmazták.

Az AKI értelmezési keretében az intézményeket olyan szerepek hálózataként értelmezzük, amelyek a meghatározó szereplők kompetenciáit és az általuk elérhető erőforrások lehetséges felhasználását összerendezik és személyes célokban és programokban megjelenítik. Az adott programok forrásainak ellenőrzése itt kollektívan is lehet, s ily módon az egyéni akciók kollektív céloknak alárendelődhetnek. Analitikus szempontból a hálózatok, amelyekbe az egyének tagozódnak, végül kollektív, vagy összetett szereplőkként is felfoghatóak (a formális szervezetek is ilyenek). E felfogásból következően vizsgálatainkban a kutatási szervezeteket független változóként foghatjuk fel és a kutatás irányai és eredményei lesznek ehhez képest a függő változók. Ezt a nyelvet használva a kutatási szervezet és a kutatás gyakorlata közötti kapcsolatokat két köztes változó befolyásolja. Az elsőbe a kutatási szervezeteket fenntartó gazdasági és politikai aktorok olyan viszonyokat értenénk, amelyek a külső igényeket rá tudják vetíteni a tudományon belüli döntési folyamatokra. A második ilyen csoportot azok a belső döntéshozatali folyamatok alkotnák, amelyek a külső imperatívákat vagy beépítik a kutatás gyakorlatába, vagy azoktól épp ellenkezőleg, a kutatást megpróbálják megvédeni, vagy elszigetelni.

Ebben a felfogásban a kutatási szervezeteknek három ideáltípusát írhatjuk le. Ezeket Tudáskereső, Szerződéses Kutató, és Tudásszolgáltató szerepekben próbáljuk megragadni. A Tudáskereső szervezetek egyszerre biztosítják az adott akcióhoz szükséges források hozzáférhetőségét és a szervezeti célok és prioritások meghatározásának függetlenségét is. Az ilyen szervezeteknek általában nincsenek közvetlen külkapcsolataik a gazdaság és politikai gyakorlattal, és ebből következően az ilyen intézményekben nem is azonosíthatók be különösen erős próbálkozások arra, hogy az ilyen kutatószervezetek döntéshozatalára a külső igények vagy várakozások valóban hassanak. Egyéni kutatási és más intellektuális céljaikat e szervezetek tagjai az egyébként rendelkezésükre álló térben autonómmá alakíthatják. Lényegében ez a klasszikus akadémiai közeg és tulajdonképpen itt mozgatja a kutatókat az egyéni tudományos reputáció elérésének programja jegyzett publikációkon keresztül a legvilágosabban. A kritika e modell kapcsán jelentkezik a legvilágosabban. Vagy másképpen fogalmazva, az új tudástermelési modellek másságukat ehhez viszonyítva határozzák meg.

A Szerződéses Kutató is rendelkezik formalizált és kívülről elismert autonómiával, de egy fokig mégis függ kutatási eredményeinek egyfajta piaci értékesítésétől. Ez nem okvetlenül jelenti mindig közvetlenül alkalmazható tudáscsomagok azonnali értékesítését, de jelent egy olyan kapcsolathálót, amelyben a külső társadalmi környezet számára viszonylag könnyen beépíthető, és annak önmeghatározását, világképét, saját programalkotó képességeit gyarapító tudást szállít a kutatószervezet. Az ilyen formációkban természetesen a külső igények (szándékosan nem egyszerűen megrendelésekről beszélünk) az előző modellnél erősebben strukturálják az adott kutatószervezet belső rendjét. A függőségek lehetnek itt pénzügyiek és ad hoc jellegűek. De létezhetnek olyan intézményi megoldások is, amelyek ezt a társadalmi gyakorlathoz kötődést szervezetileg is megfogalmazzák.

A Tudásszolgáltató kutatószervezetek belső autonómiája általában nem létezik, vagy csak nagyon redukált. Itt egyfelől a másik két modellhez képest a külső pénzügyi függőség is sokkal erősebb és a kutatási célok és tartalmak meghatározására is sokkal közvetlenebb hatással van a külvilág: itt valódi megrendelőkkel és végrehajtókkal találkozunk. Ez a szervezeti trend magától értetődően kevesebb helyet hagy az egyéni ambíciókból következő kutatási ötletek kivitelezésére.

Nyilvánvalóan mindhárom kutatási szervezet típusnak vannak valódi, tevékenységében meghatározó módon az egyik ideális modellt megvalósító változatai. A korszak kutatásszervezési újdonsága azonban vitathatatlanul e három modell keveredése lesz. Esetlegesen és véletlenszerűen megjelenhetnek a fundamentális tudástermelés sejtjei a csökkent autonómiájú kutatószervezetekben is. Az uralkodó trend azonban nem ez, hanem inkább a fordított irányú mozgás lesz. Vagyis, a klasszikus akadémiai szervezetekben jelenik meg a másik két szerep is. A modellváltást a hétköznapiakban megélő kutatók és kutatásvezetők mindezt elsősorban forráshiánnyal, vagy az állami szerepvállalás visszafogottabb modelljeinek előtérbe kerülésével magyarázzák. S a szervezeti és finanszírozási változások mögött elsősorban a tudástermelés és hasznosítás társadalmi modellváltása áll. Az empirikus tudományszociológia szintjén ragadhatóak meg ezután azok a szerepegyüttesek, amelyek diszciplinánként és nemzeti külsős megrendelő együttesenként eltérő módon az egyéni kutatói stratégiákat módosítani fogják. Az igazán érdekes elméleti kérdés azonban itt az lesz, hogy a három modell részleges szervezeti integrációja végül is milyen hatással lesz a tudástermelés belső szabályozására.

A napi tudománypolitika szintjén növekszik a különbség az akadémiai-egyetemi kutatás szükségszerűen heterogén volta, és az erről nagyon gyakran tudatosan tudomást nem vevő kifelé irányuló retorikája között. A Tudáskereső rendszerek, miközben szervezetiileg egybeépülnek a másik két típussal, (kétségbeesett?) erőfeszítéseket tesznek autonómiájuk korábbi szintű megőrzésére. Ez az autonómia azonban egy homogén, kizárólag a kutatás belső dinamikáját elismerő policy és jutalmazási rendszerhez kapcsolódott. Az új hibrid, „poszt-akadémiai” intézmények azonban minél inkább hibridek, annál inkább erősebben tesznek – magától értetődően – úgy, mintha nem lennének azok. Hiszen a hibrid formák ugyan nemcsak forrásokat, hanem társadalmi hatásnövekedést is hoznak, de reális korlátozó fenyegetést is jelenthetnek a korábbi autonómia programoknak. Az akadémiai-egyetemi kutatáspolitikai „verbális kétlelkűsége” így egy szinten szükségszerű, hiszen a források, a hatások és az autonómia valami egyensúlyát kívánná e kutatószervezetek számára megfogalmazni.

Ha felületesen is, de már eddig is tettünk kísérleteket hazai tudományos tudástermelés néhány fontosabb színterének a MÓD I. – MÓD II. átmenet szempontjából. A problémaorientált kutatások táborába tartozó szerzők hangsúlyozzák, hogy a nyugati, alapvetően egyetemi rendbe szerveződött kutatásban is az új tudás előállítása egyre távolabb kerül az egyetemtől, s annak fő „termelési pontjaivá” egyetemen kívüli kutatási hálózatok, intézetek, tanácsadó cégek, ipari laboratóriumok válnak. A magyar kutatási szervezet korábban, mint közismert, az egyetemeken kívül működtette legütőképesebb egységeit. Ezek egy része megsemmisült, és az egyetemi kutatás, mint közismert, a kilencvenes évek magyar tudománypolitikájának leginkább támogatott szektorává vált. E kiemelt támogatás inkább mikroszintű személyi informatikai ellátásjavulást, külföldi tanulmányutakat és a fizetések szerény mértékű javítását jelentette. Kiugrásra

alkalmas műszerkapacitást, vagy a széttöredezett tanszéki, intézeti szerkezetet radikálisan meghaladni képes kutatási környezetet szinte sehova sem telepítettek, tehát legalább is tudománypolitikailag megragadható szinten a kutatási feltételekben áttörésről szinte sehol sem lehet beszélni. Sőt, a kiépülő felsőoktatási támogatási rendszer központi célfüggvényévé az adott egységen belül elérhető maximális hallgatószám vált. A jelenleg foglalkoztatott oktatóállomány védelmében bevezetett kiegészítő terhelésből is következnek anomáliák. A gyakran valóban a helyszínen rendelkezésre álló szellemi erőforrások és autentikus hallgatói érdeklődés nélküli doktori programok elszaporodása, a belső oktatói terhelés érdekében a más tanszékektől átvehető, vagy külső akadémiai szakértők által oktatható programok csökkenése az interdiszciplinaritás állandó hangsúlyozása mellett, igen sok helyen befelé fordulást jelent.

Az egyetemen kívüli kutatási szektorok közül a hagyományos ipari kutatás (és itt nem csak gyártmányfejlesztés folyt, hanem igazi problémaorientált projektek is léteztek), mint köztudott, korábbi formájában csak romokban maradt meg, és a multinacionális vállalatok közül csak néhány telepített ide fontosabb kutatási laboratóriumokat. Az akadémiai hálózatból pedig úgy látszik, még mindig a nagy természettudományos intézetek minősíthetők a magyar és a nemzetközi tudomány legfontosabb összenövési pontjainak (ez egyébként az EU pályázati statisztikákból meglehetősen világosan látszik). E kutatói bázis azonban csak igen kis részben (például az informatikában, a növénynevelésben és néhány biotechnológiai részterületen) kötődik a MÓD II. típusú tudástermelés valamilyen formájához. A többiek klasszikus diszciplináris alapkutatást végeznek (ez természetesen nem jelenti, hogy ott nem formálódnának új területek, de ez a fentiek értelmében külső hatásoktól szinte függetlenül zajlik). A tudománypolitika láthatóan, egyelőre a diszciplináris hálózat, a MÓD I. típusú kutatás intézményeinek helyreállításával van elfoglalva. A MÓD II-nek csak azért nem kell különösképpen erőszakosan magának utat törnie, mert a tudománypolitikának nem voltak igazán komoly eszközei a klasszikus hálózat rekonstrukciójára. Az ipari kutatás az egyetemeken, vagy a szűkebben vett tudománypolitikán kívülről érkező megrendelések az akadémiai intézetekben természetes részben máris elbontották a klasszikus tudományos elit ellenőrzési lehetőségeinek egy részét. A MÓD I. tudástermelő rezsimben működő intézmények elitjének egy része még abban reménykedik, hogy itt valamilyen, a pénzügyi nehézségek áthidalását szolgáló ideiglenes szervezeti megoldásokkal kell együtt élnie, és hogy a helyzet jobbra fordulásával majd végre ki lehet kergetni a kufárokat a templomból. Feltételezzük, hogy e várakozások nem teljesülnek. Azt hiszem, csalogódniuk kell. A hidegháborús konfrontáció évtizedei abból a szempontból is kivételesek voltak, hogy az állam szinte teljesen hajlandó volt magára vállalni a big science fenntartási költségeit. De miért vállalná azt magára békeidőben? Nem is teszi, ezért – ha kizárjuk annak elvi lehetőségét, hogy az 1945 után kiépült big science intézményrendszer okafogyottként leépül – tartósan be kell rendezkedni a duális (a diszciplináris és a problémaorientált) kutatás együttélésére. Természetesen érdekes tudományelméleti és politikai szociológiai kérdéseket vet fel annak a vizsgálata, milyen hatással lehet a projektek tartalmában, a kutatási módszertanokban a legfontosabb kérdések megfogalmazásában annak, hogy e két eltérő indítatású és világképű működésmód gyakran ugyanazokon a szervezeteken belülre kerül. A magyarországi egyetemi és akadémiai kutatási rendszerrel kapcsolatos elmélyültebb szociológiai kutatásnak minden bizonnyal ez lehet majd a következő években a tárgya is. Ebben sem

leszünk unikálisak, ilyen kettős szerkezetben működnek majd a nagy európai akadémiai rendszerek is. De mindenesetre a nálunk, e vonatkozásban észlelhető folyamatok nem lesznek marginálisak, nem az elmaradottságból, vagy szegénységből következők, hanem igazodnak a kutatási rendszerek fejlődésének nagy nemzetközi trendjeihez. Más tudástranszfer szervezetek (társadalompolitikai háttér intézmények, tudományos parkok, transzfer irodák) nemcsak nálunk, máshol sem tűnnek olyan erősnek, hogy komolyabb kikristályosodási pontjává váljanak a hazai MÓD II-nek.

Ezzel együtt feltételezéseink szerint a magyar kutatási rendszerben egyelőre a transz-diszciplinaritásból kevés látszik. Nálunk még a Whitley (1984) által már jelzett klasszikus diszciplináris keretek bomlása is csak részben jelentkezik. Mindenesetre olyan területeken, ahol a diszciplinák viszonylag későn alakultak ki, vagy honosodtak meg nálunk – például a szociológiában –, a hagyományos diszciplináris dobozok kevésbé tudtak ellenállni, s a folyamat ezért előrehaladt.

Néhány fontosabb területen (klímakutatás, bioetika, stb.) a transzdiszciplináris projektek szervezését egyébként egyre nagyobb mértékben nemzetek feletti, vagy magukat másként globálisnak nevező szervezetek vállalják magukra. Így elvben olyan kutatástámogatási, irányítási rendszerek is kiépülhetnek, amelyekben a helyi és részben nemzeti kutatásfinanszírozás nagyjából diszciplináris. A globális projektek és a nemzetiek jó része viszont már transzdiszciplináris lesz.

3. Retorikák

A szociológia válságáról, illetve annak végéről hirdetett nézetek mindeközben nem esnek egybe a szakma állapotát jelző indikátorok (létszámok, pénzek, publikációk) mozgásával. Az újabb vitákat indító paradigmatis Gouldner monográfia 1970-ben jelenik meg, amikor a szociológia felfutó szakaszában van és Lemert (1995) *A szociológia a válság után* című munkájában jelzi, hogy a válság még nem ért véget, de hát ő így is jelzi a lehetségeset és a kívánatosat. Következésképpen, az összes jelzett szerkezeti problémán túl, a szociológia válságáról értekezők száma egy nagyságrenddel meghaladja a – más jellegű, de nem kevésbé akut válságtól szenvedő – közgazdaságtant, vagy politológiát temető dolgozatokét. Ezért érdemes lenne – nem itt, hanem egy komolyabb szövegben – körüljárni, mi készteti a szociológusokat más társadalomkutatóknál jobban, vagy határozottabban a válság felmutatására. Anélkül, hogy itt egy óvatosan megfogalmazott hipotézisnél tovább mennék, feltételezem, hogy ez a sajátos szociológiai önreflexió jelentős részben a szaktudósi és közértelmiségi szerep ellentmondásos és befejezetlen szétválasztásával, a társadalmi konfliktussal, mint a szociológia sajátos tárgyával és a szociológusi életutakba szervesült nem-akadémiai életpálya elemek jelenlétével függhet össze. Különböző mértékben e problémák persze más diszciplinákban is jelentkeznek. De ilyen erősen összekapcsolódva és intenzíven azonban, a modern szociológián kívül, csak elvétve fedezhetők fel.

A szociológián belüli szaktudományi és világmegváltó elemek viszonyáról már könyvtárakat irtak, ezért itt én sem általában, hanem csupán a rendszerváltás és a kilencvenes évek magyarországi erőterében megfogalmazódó részfeszültségekről szeretnék beszélni. Úgy tűnik, hogy a szociológiában, illetve a szociológus közösségben jelenlévő társadalmi reformer potenciált leginkább háromféle helyzet mozgósítja: a.) a

jóléti állam racionalizálási programjai, b.) az értelmiségi közbeszédben „kiáltó igazságtalanságnak” tartott jelenségek kumulálódása a szabad beszéd valamilyen szintje által meghatározott kommunikációs helyzetben, c.) a forradalmi, vagy forradalminak hitt konfliktusok, amelyek a társadalomkutatót az értelmiségi kommentátori, tanácsadói szerepből esetleg valódi döntéshozó pozíciókba lökhetnek át. 1988–90 között a szociológián belüli utolsó nagyobb arányú közszereplés-vállalás idején a.)-ról ugyan nem volt szó, de a szakma többsége b.) és c.) egyidejű jelenlétét azonban hitte és észlelte. Mintegy 1992–93-tól kezdve a szakmai közösség úgy vélte, hogy c.), vagyis a forradalmi helyzet elmúlt anélkül, hogy neki előzetes reményeivel szemben ahhoz bármi köze lehetett volna (voltak, akik maga a c.) valamikori meglétét is tagadták, de ez a cikkbeli összefüggések szempontjából most mindegy). Az a.) program világos kontúrai nem jelentek meg. Maradt a b.) programelem „permanens felháborodása”. Önálló közéleti szerep működtetéséhez azonban ez – legalább is a kilencvenes években – nem volt elég. A társadalmi szereplehetőség azonban nem is szűnt meg teljesen. Feltevésem szerint, az így kialakuló feszültség – a lehetőség nem kerül le a napirendről, de nem állnak rendelkezésre olyan szélesebben vett erőforrások (az anyagiak és szervezetiék mellett közfigyelmiek, kapcsolatiak és státuszelemek), amelyekkel azt igazán meg lehetne valósítani – nagyobbrészt innen ered. Az érintett szakmai közösség valamilyen mértékű és formában megjelenő frusztrációja ezért nem meglepő. S mert a szakmán belül ugyan éppen érvényes életpályaprogramok szintjén az inkább szaktudományi és a nagyobbrészt társadalomreformer szerepek szétváltak, önképekben, mentalitásban, a szakmai életút egészére megfogalmazott szerepegyüttesben azonban nem, vagy legalább is nem teljesen: a feszültség állandósult.

A válságdiskurzust a szakmán belül erősítette a társadalmi konfliktus kiemelt szerepe a kutatás tárgyaként is. A magyar szociológia magát, mint már más összefüggésben is ezt jeleztem, a hatvanas-hetvenes években az egyenlőtlenségek szociológiájaként fogalmazta meg. A nyolcvanas, s részben a kilencvenes évek kutatása nem a társadalomszerkezet egyenlőtlenségeit, hanem az egyének és csoportok számára kiegyensúlyozatlan, befejezetlen, vagy anti-equilibrium helyzeteket vizsgálta. A változás nyilvánvalóan e helyzetekben ragadható meg a legplasztikusabban. E konfliktusközpontúságnak jelentős hatása volt a szakma nyelvére, témaválasztására és témaprezentációs stratégiáira is. A kilencvenes évek első felében még különösen fontosnak tűnő megrendelések is ezt a diskurzust erősítették. A kilencvenes évek közepén részben a magyar államigazgatás stabilizálódásával, részben a régióban megjelenő EU-forrásokkal, s főleg Magyarország nemzetközi szervezetbeli tagságából következő feladatokkal ismét megjelennek ugyan a policy feladatok, de ezek tömege, összekapcsoltsága és intézményi kiépítettsége még kezdetleges. Ezért nem képesek a konfliktus diskurzus helyett egyfajta cselekvésorientált folyamatértelmezési beszédmód helyzetbe hozatalára. Az ily módon továbbra is meghatározó társadalmikonfliktus-„szemüveg” azután visszahat a szakma önképére is és saját helyzetét is ezen a nyelven fogalmazza meg. S mert tapasztalatai szerint a társadalmi konfliktusokat nem sikerül megoldani, s legjobb esetben is csak az azokkal való együttélés valamilyen elviselhető szintjét tudják csak a résztvevők kialakítani, e kép válik a szakmai önértékelés központi elemévé. Vagyis eszerint, egy permanens válságban lévő társadalom elé egy permanens válságban lévő szakmai közösség tár tükröt.

A szociológia kilencvenes évekbeli megzavarodott önképére nagymértékben hatott a társadalmi figyelem átrendeződése. Erről a vitában az eddigi hozzászólók különbözőképpen vélekedtek. Itt többfajta kérdést is érdemes lenne jelezni. Először, a megszólalók, de a szakma érettebb nemzedékei általában is, a hatvanas-hetvenes évek magyar társadalmának a szociológiával kapcsolatos reakcióit tartják „normálisnak”. A szociológia, vagy annak legismertebb képviselői adatokkal felszerelt kritikai tudományként lépett akkor a színre, és az államszocializmus uralkodó ideológiáival szembeni esetleges elutasítás vagy tiltakozás szóba jöhető módszerei között egy pillanatra az egyik tűnt a leghatékonyabbnak. S mert a szakma jelenlegi intézményi irányítói nagyjából ebben az időszakban, vagy inkább annak végén indultak, számukra ez a kivételes helyzet tűnik – tulajdonképpen magától értetődően – normálisnak. Ráadásul abban az időben szinte minden empirikus fogantatású előzetesen meghatározott normatív kereteket elutasító, vagy bíráló társadalomkutató projektet „szociológiának” hittünk, így a diszciplína lehetőségeiről kialakított kép e vonatkozásban is túlzottnak tűnt. Ma már tudjuk, a nyugat-európai és főleg az amerikai szociológiai tanszékek ezen akkor szociológiának hitt téma- és módszertani nyalábon belül csak egy szűkebb spektrumot jelenítenek meg (és számos még ma is társadalmi vitákat kiváltó téma művelése egyszerűen ezen a szociológián kívülre került). Tehát amit megélünk, az valószínűleg nem válság, hanem maga a normalitás.

A társadalmi figyelem különböző formái így is élnek. Az érdeklődés nem illant el, személyes tapasztalataim szerint olyan államigazgatási íróasztaloknál, politikai műhelyekben, ahol ránk szociológusokra két évtizeddel ezelőtt még közveszélyes, de nem hozzáértő hablatyolókként tekintettek, ma a szociológiáról mint hasznos, cselekvési alternatívák kialakításánál akár megvilágító erejű diszciplináról beszélnek. Hitem szerint ebben a hangulatváltozásban a szakma szaktudományos eredményei önmagukban elengedhetetlen, de mégiscsak másodlagos elemek. A jelenlegi „felhasználói” piacot úgy vélem, elsősorban két elem határozza meg. A közszereplők számára itt többnyire nem adatszolgáltatók, hanem nyelvteremtők, terminusbiztosítók vagyunk. Az alkalmazó, a partner nem csak számokra kíváncsi (adott munkafázisokban, adott körülmények között persze azokra is), hanem mindenekelőtt arra a nyelvre vevő, amelyet a szociológia kínál neki. Az ilyen irányú érdeklődés pedig elsősorban a médiumokon keresztül közvetített szociológia eredménye, vélekedjünk akárhogy is az ott megjelenő szereplőkről, nyelvhasználatukról, vagy ismereteik megalapozottságáról. Másik oldalról, ez az érdeklődés megjelenik az igazgatásban, ahol a multinacionális vállalatoktól a nagyvárosok önkormányzataiig mégiscsak nő a világba kapcsoltság, s a szereplők lassan belátják, ahhoz, hogy ebben az erőterben mozogni tudjanak, nekik is, mint nyugat-európai partnereiknek, elemzésekre van szükségük. Belátom, hogy ez a figyelem a szakma különböző szegmensei, személyei és intézményei iránt egyenlőtlenül jelenik meg. És az is nyilvánvaló, hogy az oktatással túlterhelt kollegáknak a szakmán belül mindebből aránytalanul, s talán méltánytalanul kevés jut. Valamennyi társadalomkutató szakman belül azonban kialakulnak a hajlamoknak, tudatos döntéseknek, az érintettek mentális stratégiáinak megfelelő életpályák, ahogy máshol is. Más jegyzi – sokszor kolostori nyugalomban, talán elszigetelten – a nagy víziókat, és más a soron következő EU miniszteri értekezlet előkészítéséhez szükséges *survey* koordinátora. A francia és a német társadalomkutatásban van négy-öt meghatározó teoretikus, aki ugyanakkor vállaltan közszereplő is. Az angolszász világban, mint ez közismert, sok-

kal ritkább. A kelet-közép-európai értelmiségi természetesen inkább a német, francia modell helyi változatait akarta mindezidáig megélni, de hát végső soron a nyolcvanas évek óta a magyar szociológia mintái angolszászok. PhD iskoláink, szűkebben vett szakfolyóirataink, módszertani programjaink sok vonatkozásban – legalább is a kiáltványok szintjén – határozottabban amerikai mintákat követnek, mint a hasonló nyugat-európai szociológiai intézmények nagy része. Ebben persze semmi meglepő sincs, hiszen a nyolcvanas évek elejétől-közepétől éppen amerikai intézményekben, ottani ösztöndíjak vendégoktatói pozíciók rendszerén keresztül történt a jelenlegi intézmények élén állók szakmai szocializációja. Ezzel ismét nem lenne semmi baj. Sőt. Azonban akkor most, mi a helyzet a társadalmi szerepigénnyel? Házon belül angolszász mintákat követünk, majd az ezekhez elengedhetetlen tweed zakókban azért tipikus kelet-európai értelmiségi tv-kerekasztalokon is szeretnénk szónokolni? Van, aki ezt elmentmondásként, van aki szerves szerepként éli meg. Én itt csak azt jelezném, hogy a különböző mentális hagyományokból összeálló új értelmiségi szerepek természetesen tartalmazhatnak belső ellentmondásokat, s akár meg is oszthatják a szakmát.

Összefoglalva, a szociológiának most egyszerre kellene intézmény- és munkaerőpiacszervezési, episztemológiai és társadalmi szerep konfliktusait nem megoldani, de legalább kezelni. Ezek egy része összefügg, más része szociológián kívüli társadalmi változásokból vezethető le. Ha e nehézségeket a „válság” fogalma segít kezelni, akkor tölem akár „krízisről” is beszélhetünk.

Irodalom

- Elzinga, A.–Jamison, A. (1995): *Changing Policy Agendas in Science and Technology*. In Jasanoff, S. et al. (eds.): *Handbook of Science and Technology Studie*. London: Sage
- Gibbons, Michael et al. (1994): *The New Production of Knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage
- Knorr-Cetina, Karin (1981): *The Manufacture of Knowledge: An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford: Pergamon Press
- Latour, Bruno (1987): *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge Mass: Harvard University Press
- Lemert, Charles (1995): *Sociology: After the Crisis*. Boulder: Westview Press
- Mayntz, R.–Schimank, U.–Weingart, P. (eds.) (1998): *East European Academies in Transition*. Sociology of the Sciences Library, Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers
- Stehr, Nico (1994): *Arbeit, Eigentum und Wissen. Zur Theorie von Wissensgesellschaften*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Weingart, Peter (1999): Neue Formen der Wissensproduktion: Fakt, Fiktion und Mode. *TA-Datenbank-Nachrichten*, 8 (3-4): 48–57.
- (1997): From “finalization” to “Mode 2”: old wine in new bottles?, *Social Science Information*, 36 (4): 591–613.

– (1997): Interdisziplinarität – der paradoxe Diskurs. *Ethik und Sozialwissenschaften*, 8 (4): 521–529.

Whitley, Richard (1984): *The Intellectual and Social Organisation of the Sciences*. Oxford University Press

Ziman, John (1994): *Prometheus Bound: Science in a Dynamic Steady State*. New York: Cambridge University Press